

Feljegyzések Áprily Lajosról, Nagy István festőművészről és Tamási Áronról (Levelek a szerkesztőséghez)

1.

Kuncz Aladár 1923-ban hazatért egy családi látogatásra Kolozsvárra, és ez a régi kedves város végleg ottmarasztotta. Átvette az *Ellenzék* vasárnapi mellékletének* a szerkesztését, és ez hamarosan irodalmi fórummá fejlődött s irányító szerephez jutott a hazai életben, munkára serkentve írókat. Amikor Pomogáts Béla Kuncz Aladár munkásságának ezt a szakaszát (*Korunk*, 1968. 8) feldolgozta, irodalmi életünk kialakulásának legfontosabb mozzanatait és törekvéseit is megvilágította, és ezzel tanulságos irodalomtörténeti munkát végzett.

Kuncz Aladár valóban munkatársakat toborzott a laphoz, és amint ezt Pomogáts Béla is észrevette, mellette néhány évig Áprily Lajos „az irodalmi rovatot szerkesztette”. Ezek után mégis felmerül bennünk a kérdés: ha a lap irodalmi rovata lényegében a vasárnapi melléklete volt, akkor ennek szerkesztésében milyen szerep juthatott Áprily Lajosnak? Igaz ugyan, hogy a színházi, művészeti, irodalmi élettel a lap többi számaiban is foglalkozott, irodalmi hírek és megemlékezések máskor is jelentek meg benne, de az ilyen jellegű anyag főként Hunyady Sándor kezén ment át.

Kétségtelen azonban, hogy az 1924—25-i iskolai évben Áprily Lajos a Bethlen-kollégiumtól egy évi szabadságot kért, mert meghívást kapott az *Ellenzék* irodalmi mellékletének szerkesztésére. Ezért Enyedről ideiglenesen egy évi próbaidőre felköltözött Kolozsvárra. Magát a mellékletet azonban továbbra is Kuncz Aladár szerkesztette, és Áprily Lajos nem kaphatott egészen önálló, neki megfelelő szerkesztői munkakört. Kuncz Aladárnak ekkor már szüksége lehetett egy olyan munkatársra, akivel együtt dolgozhat, megbeszéli vele az irodalmi melléklet kérdéseit, a szerkesztés, a stilizálás, a cikkek íratásával járó munka egy részét megoszthatja.

Azt is tudjuk, hogy Kuncz Aladár Áprily Lajost szemelte ki utódának, mert 1924-ben még kétséges volt, hogy Kolozsvárt maradhat-e, vagy vissza kell térnie Pestre. Ebben az esetben Áprily lett volna az *Ellenzék* mellékletének szerkesztője.

Áprily valóban hűségesen és szorgalmas munkával támogatta Kuncz Aladárt, finom ízlésével biztosan felismerte a jelentkező új tehetségeket, de magában a szerkesztés munkájában, visszaemlékezésem szerint, nem szívesen vett részt. Visszavágyott Enyed nyugalmasabb életébe, mert a szerkesztőség lármájában nem tudott dolgozni. Ez az időszak mégis mély nyomokat hagyott az *Ellenzék*ben, valamint saját munkásságában.

Áprily mint szerkesztő talán a helyzet kényszerűségétől hajtva nemcsak verseket és fordításokat, hanem irodalmi kritikákat és cikkeket is írt a lapnak. Tudjuk, hogy legtöbbször sok küzdelemmel, nehezen fogalmazta meg írásait, de mindig biztos érzékkel hatolt be az új művek sajátos mondanivalójába, gondolatvilágába, különös szeretettel fordult Nyíró és Tamási balladás vagy a székely népmeséből táplálkozó világa felé, és gyönyörködve merült el a nyelvi szépségek üde tavába vagy balladás hangulatába. Áprily szerkesztői munkásságának jelentős részét alkották ezek a cikkek, ezért legalább a lényegesebbeket megpróbáljuk itt felsorolni, amíg a teljes bibliográfia összeállítása is majd lehetséges lesz.

* Kuncz Aladár, Áprily Lajos és más, az *Ellenzék* szerkesztésében szerepet játszott írók korszerűen árnyalt értékelése nem azonos az *Ellenzék*nek mint politikai lapnak kritikátlan elfogadásával, sőt, sajtótörténeti feladat az írók s a lapszerkesztés ellentmondásainak s általában is a lap konzervatív osztály- és pártpolitikai hátterének feltárása. — A szerkesztőség.

Gruzda János képképzőművész, 1924. április 16-án az *Ellenzék* közli Áprily megnyitó beszédét, ugyanebben az évben, június 29-én pedig már első kritikáját hozza Nyíró *A Jézusfaragó ember* című novelláskötetéről. Ugyancsak ő írhatta meg ebben az évben -y jelzéssel a Bárd Oszkár *Mi lesz velünk?* és a Kibédi Sándor *Diadalmos élet* című verseskötetéről szóló magvas kritikát. 1925-ben névvel jegyzett vezércikket írt a Jókai-évfordulókor (február 18), cikket írt *Az ember tragédiája* új színre viteie alkalmából (február 1), és kritikája jelent meg Makkai Sándor „Zörgessetek és megnyitattik nektek” című új kötetéről. Érdekes még az ismeretlen katona című kis cikke (ál. jegyzéssel, március 3), amelynek csak ezt a jellegzetes, humanista kicsengésű utolsó mondatát emeljük ki: „Keresztyén vagyok: nem bánám, ha német katona pihenne az ismeretlen katona koszorús sírjában.” Áprily a háborús gyűlölködések fölé emelkedő szimbólumot akart látni „az ismeretlen katona” franciaországi síremlékében.

Mindezeknél jelentősebb Tamási *Lélekindulás* című novelláskötetéről írt, felfedező erejű kritikája (1925. június 5. á.l.). Azt is számon tartjuk, hogy Tamási *Lélekindulás* című novellája is az *Ellenzék*ben jelent meg első ízben, és maga Tamási szerint éppen Áprily tette őt „mint szabad halat az irodalom hordójába”. Áprily szerkesztői és kritikai munkásságának ilyen indító ereje és az egész irodalmi életre kiható szerepe volt ezekben az években.

1925—26-ban Áprily enyedi katedrájához visszatérve még folytatta az *Ellenzék* szerkesztői munkásságát, de 1926-ban már csak Makkai *Ördögsekér* című regényének kritikáját találtam meg az *Ellenzék*ben (január 9). 1926. március 19-én Áprilyt vasúti szerencsétlenség érte, és nincs tudomásunk arról, hogy azután folytatta-e még szerkesztői tevékenységét. A szerencsétlenség után az *Ellenzék* közli a kórházban fekvő költőnek, a lap „irodalmi szerkesztőjének” képét.

Az *Ellenzék* egykori belső munkatársai azóta meghaltak, vagy messze kerültek tőlünk, és így ma már nem láthatjuk tisztán, hogy a szerkesztés munkájából mi nehezedett Áprily vállaira. De tanúságot hívjuk itt levelezését is. Sipos Domokos ismételtelen éppen Áprily Lajoshoz fordult novelláinak kiadása és az értük járó tiszteletdíj ügyében. Ezekből a levelekből nemcsak Sipos Domokos írói terveit (1924—27-ben), hanem Áprily Lajos segítőkészségét és írói tekintélyét is megismerjük. Jellemző, hogy Áprily éppen a fiatalabb, sokszor még nehéz helyzetben élő, radikális szellemű íróitársait támogatta, és szoros kapcsolatban állott velük.

Végül a magam emlékeit is idézem. 1924—25 telén mindennap ott láttam Áprily Lajost az *Ellenzék* egyik asztalánál. Írt, stílizált, dolgozott. Néha nekem is kiadott recenzióra irodalmi folyóiratokat, de hogy pontosabban miről állt a munkája, azt nem tudhattam. Magát a mellékletet Kuncz Aladár állította össze, de az Áprily munkájára mindig számíthatott. Sűrűn jelentek meg versei és fordításai Gerhart Hauptmannról, Ronsard-tól, Maeterlinckről, Lucian Blagától. Áprily munkásságának gazdag és termékeny időszakát képezték ezek az évek, és alkalmat adtak arra, hogy mint biztos ítéletű és az új könyvek szépségeit meglátó kritikus jelentkezék. Ekkor jelentek meg többek között a *Levél*, *Koromszem*, *Tavaszi házsongárdi temetőben*, a *Rabok*, és a *Vallomás* című versei, költészetének kimagasló darabjai.

Végül még azt is megjegyezzük, hogy ugyancsak ekkor (1926. 271, 272) jelentkezett Gaál Gábor is az *Ellenzék*ben (*Bacsányinál Linzben* című cikkével és Panait Istrati *Kyralina* című regényének recenziójával).

Nagyenyed, 1968. október.

Vita Zsigmond
tanár

2.

Nagy Istvánról, a csikmindszenti származású festőművészről, aki Magyarországon élt és halt meg, de mindig Csikban volt itthon, akinek művészi értékeit az évtizedek folyamán egyre magasabbra helyezik, személyes emlékeim vannak.

Tudtommal Nagy István 1873- vagy 1874-ben született. Kortársa, falusfele, iskolatársa és halálig jó barátja volt boldogult apámnak. Családnevük is egyezett, szülőházuk majdnem szomszédos volt Csikmindszent „Nagy-tízeseben”, ahol a „Nagy” jelző nem a tízes kiterjedését, hanem az ottan őslakos család nevét jelentette, ahogy ugyanabban a községben van Ambrus-tízes, Sillók tízeze, Józsa tízeze és így tovább. Ennek ellenére a két zárkózott székely mindig hangsúlyozta, hogy

ők nem rokonok, csak jó barátok. Lehet, azon a véleményen voltak: rokonaimat nem magam választom, de barátaimat igen. Annál jobb mindkét, immár megboldogult emlékének.

Nagy István művészi tevékenysége a posztimpresszionizmus szecesszióba áthajló idejére esik. Tanítói diplomája volt és csak azután kezdett festeni tanulni, nem kis mértékben apám baráti befolyása alatt. Tanulmányai folytatására a Csíki Magánjavak tanulmányi ösztöndíja adta meg neki a lehetőséget, hiszen várhatta volna, hogy a mindszentí kisbirtokot az ő tanulása kedvéért megcsönkítsák! Ösztöndíjjal került külföldre is. Külső-földi viselt dolgairól annyit tudok, hogy Lenbachot mint mesterét emlegette. Birtokomban volt egy kb. 50×70 cm nagyságú, szakállas férfifejet ábrázoló olajfestmény, melyről büszkén emlegette, hogy bár ő festette, de Lenbach alaposan átjavította. A kép 1944-ben tűnt el, egy szobám faláról készült fényképen azonban még látható.

Tréfásan emlegették fel neki, hogy árva szót sem tudván semmi idegen nyelven, valamelyik külföldi nagyvárosban a rendőrség segítségére volt szükség, hogy megállapítsák, ki és merre van hazája ennek a jelentéktelen külsejű, szerény vadembernek, akivel senki sem tud beszélni.

Külsején nem volt semmi „művészi“. Mint javakorabeli férfit ismertem: zömök alak, laza és csendes mozgás, kissé hajlott tartás, rövidre nyírt, őszülő haj, kerek fej, tatáros arc. Semmitmondó színű, főképpen barnás polgári ruházat szigorúan mellényel, vastagtalpú, magasszárú cipő. Ha összegezem külseje után alkotott benyomásmot, inkább vidéki telekkönyvvezetőnek nézném, mint festőművésznek, ki a világszínvonalat döngeti. Viselkedése is ilyen volt. Étkezni csendes kiskocsmákban szeretett, a divatos helyeket csak végszükségben, mások kedvéért, ha felkereste. A bort szerette, de ittasságáról nem hallottam, ilyen állapotban nem láttam. Kissé szaporán, de mindig csendesen beszélt, szókinccse szerény lévén, gyakran ismételtetett rövid mondatokat. Mikor én ismertem, már rendezett anyagi körülmények között élt (akkor még nőtlen volt, elég későn kötött házasságot Magyarországon, vidéki iparos özvegyét vette feleségül), pénze mindig volt, de pénztárcát sohasem láttam nála. A pénzt felsőkabátja külső zsebébe gyűrte, onnan húzta ki — bőkezűen és könnyedén — fülénél fogva a bankókat. Azt hiszem, maga sem tudta soha, mennyi pénze van.

Csíkyszeredai családi házunknak manzárd-szobái voltak. A két háború közti időben Nagy Istvánnak — kinek a családban „Pista bácsi“ volt a neve — egyik ilyen szobában állandó és háborítatlan szállása volt, kulcsa ugyanazon helyen lógott, munkájához szükséges anyagokat, félig kész műveket tartott ott. Egészen kiszámíthatatlan időközökben — ami néha éveket is jelenthetett — előzetes bejelentés nélkül megjelent, leakasztotta a kulcsot és folytatta, ahol elhagyta. Ott lakott, ameddig, ahogy jött, úgy el is tűnt. Megjelenése nagyon egyszerű történt. Például éppen ebédnél ültünk, nyílt az ajtó, több évi távollét után belépett Pista bácsi, mondván: „Itt vagyok, Micike“ (anyámat hívták így), mire a felelet: „Isten hozta, Pista, ebédelt-e, fuszujka van ebédre“. — „Fehér babot? Azt mindig!“ — és már le is ült a friss terítékhöz, mintha csak reggel lépett volna ki az ajtón.

Aztán ha eltelt egy-két hét és a kulcs a helyén lógott, tudomásul vettük, hogy már nincs nálunk.

Ilyen útjain festett. A Gyilkos-tó akkor még szűzies környéke, Békás, Gyímes voltak kőborlásaiknak gyakori irányai. Sokat festett és gyorsan — festői módszereit beavatottak jobban ismerik, mint én. „Nagy erővel alkotok, nagy erővel alkotok“ — volt szavajárása, ami hozzá nem értő számára a festék bőkezű pacsmagolását jelentette a vásznon (vagy kartonon). Bevallom, ifjúkorom ízlésének az ő képei túlságosan semmitmondók voltak, egyszerű tájak és vonalak, fanyar színek, keményvonalú, fekete-fehér emberarcok. Az első világháborúban mint közlegény szolgált (tisztivizsgát előttem ismeretlen okból nem tett), a frontról rengeteg szénnel rajzolt, egészen fekete színezetű katonas-arc képpel tért haza. Szerencsére akkor már ismert festő volt, így ilyen minőségének a katonaságnál is helyet adtak. Nem emlékszem, hogy tájképnél és arcképeknél egyebet alkotott volna. A müncheni történelmi festők iskolájától e tekintetben is jó messze kanyarodott. „Kompozíció“ elbeszélő tartalom értelemben nála nem létezett. Aktot nem láttam nála soha. A nőket még hajadonfővel is ritkán ábrázolta, legtöbbször a jellegzetes székely fejkendő („keszkenyő“) burkolja a fejét, de a ruházat is olyan, mintha alatta nem is volna test. Túlzott szemérmesség vagy aszkétikus érdektelenség, erre nem tudnék válaszolni.

Békás környékén festegetvén, órákig bámulta szótalanul tevékenységét egy pász-torember. Végre megszólalt mondván: „Osztán ebből meg lehet-e élni? Mert mázolni én is tudok.“ Sokat és jól mulatott ezen.

Ahogy őt nem lehet semmiféle iskolába sorolni, úgy nem gyűltek köréje sem tanítványok. Magányos ember, magányos festő, magányos belső világban élt. Pedig ahogy festett, alkalmas volt hatást gyakorolni tanítványokra.

Birtokomban van egy szinte négyzetméter nagyságú olajfestmény, melyre gyermekkoromból is emlékszem és amelyet a két háború után foszlányokból állítottam helyre, amennyire lehetett. Mindszenti falurészt ábrázol, jellegzetes Nagy István-modorban, színekkel és ecsetkezeléssel — de egészen kezdetleges megoldásokkal. Tekintve, hogy jó anyám (akkoriban 20—25 éves lehetett) a mester-jóbarát ösztönzésére szintén festegetett, ezt a képet az ő szárnypróbálgatásának tartottuk és nem tulajdonítottunk neki művészi értéket. Mostanában gyakran elnézem szobám falán és nem tartom elképzelhetőnek, hogy egy kezdő festő, ilyen minden mértéket meghaladólag átvegye a mester jellegzetességeit. Vagyis nem tartom valószínűnek, hogy a kezdetleges kép tényleg anyám munkája. Abban az időben a széplelkű ifjú festők rózsákat másoltak levelezőlapról. De ha a kép mégis az ő műve, ez a mester részéről igen erős hatást bizonyít. Mai eszemmel inkább hajlandó vagyok azt hinni, hogy a kép magának Nagy Istvánnak igen korai munkája, és azért maradt nálunk, mert apám szülőházát ábrázolja, vagyis családi vonatkozása van.

Pista bácsi egyébként elég könnyen osztogatta el a képeit.

A női szépségről alkotott fogalmai semmi esetre sem feleltek meg korunk ízlésének. Attól eltekintve, hogy a pirospszósgás egészséget tartotta szépnek, arcképei közül többnek személyesen ismertem ábrázolt eredetijét és — enyhén szólva — erősen kevéssé sikerült külsejüket tartottam az illetőket. Pedig Pista bácsi nagy elismerései hangsúlyozta: „Villágszép leány! Villágszép leány.“ De gustibus...

Birtokomban van két darab életnagyságú ceruzarajz, nagyszüleimet ábrázolják, mégpedig fénykép után másolva! Aláírás: *Nagy István 1899.* A mester akkor 25 év körül volt. Valószínűleg megélhetési célból vállalt ilyen kulimunkákat is. Kutatóinak figyelmébe ajánlom, hogy esetleg még létezhetnek Nagy Istvánnak ilyen „kényérkereső“ munkái.

Fanyarul mosolyogva, megértőleg, mégis érezhetően megsebezve mesélte a következő esetet:

1925 körül gyűjteményes kiállítását volt Budapesten. A kiállítás egészen kiváló sajtót kapott. A megjelent ismertetések — köztük az idegen nyelvűeket is — szépen iratgyűjtőbe fűzte és büszkén mutogatta. Mi persze hálás közönsége voltunk. Szerencsétlenségére azonban elvitte a gyűjteményt mindszenti rokonaihoz is, és megpróbálta nekik megmagyarázni, micsoda dicséreteket halmoznak rá a hozzáértők. Meglehet, elégtételt szeretett volna kapni a rokonság méltánylása formájában azért, hogy őt mindig kissé tékozló-fiúként kezelték. A rokonság hümmögött, végre megszólalt Anna néni: „Ez mind szép, Pista, de nem tudom, mit csinálna, ha erdőllni kellene, hogy menjen“... „Ez úgy hangzott — fűzte hozzá Nagy István —, mint amikor azt mondják: na, te is a könnyebbet választottad.“

Mint diák, magam is kedvvel és túrhetően rajzolgattam. Úgy látszik, Pista bácsi jövőt látott bennem, mindenestre festőt akart nevelni belőlem. Mikor az érettségét letettem, beszerzett a kecskeméti festőiskolába. Mikor mégis az orvosira iratkoztam be (sajnos nem volt meg bennem a bátorság, kockáztatni, hogy végül ne legyen belőlem igazi művész), bánatosan mondta: „Na nem baj, azért még nem késő, festőnek is kell tanulni anatómiát.“ (Hogy milyen fontosnak tartotta az anatómiát, jellemzi, jellemzi, hogy részéről a legnagyobb elismerés képzőművész számára így hangzott: „Tud rajzolni, tud rajzolni!“ És mégis azzal vádolta meg nemrégiben egy kritikus, hogy ő — nem tud rajzolni...)

Egyszer aztán egészen elmaradt. Új családja, betegség akadályozta-e, vagy egyszerűen megszűnt számára az aranykötetlenség? Életrajzírói jobban tudják. Itt maradt anyaga sorsáról sem tudok. Csak arról beszélek, amit tudok, hogy mentsem a ködbevesztéstől, ami menthető.

Csíkzentkirály, 1968. október.

Nagy András
főorvos

Ímmár 28 esztendeje, hogy elkerültem szülőföldemről, Erdővidékről, a székely nyelvi sajátosságokat azonban nem felejtettem el. Most mindez újraéled bennem. Elévettem Tamási Áron pár írásművét, s írásaiból számomra ismerős nyelvi különlegességeket hozok itt fel, hogy a nyelv gyökérzetéhez behatolni segítsék, és a székely nyelvképződés szépségeire, logikai kapcsolataira, a kifejezések származtatásának leleményességeire mind Tamási Áron írásai alapján, mind a magam erdővidéki emlékei szerint rámutassak.

Bevezetőül azzal a megfigyeléssel kezdem, hogy a magyar nyelvben — tudomásom szerint — nincs olyan szó, amely a névazonosság kifejezésére szolgálna. János a Jánosnak, István az Istvánnak a közhasználatban a *druszája*. „Drusza” — ez aligha magyar szó. A székely ezt a kapcsolatot „ját”-nak mondja és használja, és a viláért sem mondaná, hogy „Add ide, drusza!” — hanem „Add ide (hocc’ ide) ját!” Tamási is így használja.

És most tallózzunk Tamási Áron *Hazai tükör* című művének nyelvi különlegességeiből s azokat próbáljuk értelmezni. Előre jelzem a lapszámot.

(11). *Bütü, északi bütü*. Végződés. Itt az erdő északi végződése. A learatott gabonának van „kévebütü”-je. A hegyes karót meg szokták „bütüzni”, azaz megtompítani.

(12). *A két bajuszát hagyta kétfelőli csüggedezni*. A férfi ember, ha van benne még virtus, a bajuszát „felsíríti” (kipedri), ha „csüggedezni” hagyja, lemond a virtuskodásról. A Rikán belül e kifejezést más vonatkozásban is hallottam: *a termény belécsüggedt a földbe*. Milyen szemléletes kifejezés! A termény — szárazság idején — várta, várta, hiába várta az esőt; végül is „belécsüggedt a földbe”.

(13). *A földek nyájasabban termettek*. A székely tisztában van a „nyájas” melléknév jelentésével: szívből jövő, derűs, jó cselekedetet jelölünk vele. Amíg a föld meghozza termését, sok vele a munka, mégis — sokszor — gyenge a termés, mint amikor jócselekedetünkért valaki hálátlansággal, zord kíméletlenséggel fizet. Menynyivel megnyugtatóbb, amikor a föld nyájassággal, kielégítően terem!

(15). *Kilenc nap múlva válandott meglenni*. Egy kicsit cifrán azt akarja kifejezni: kilenc nap múlva vált el, hogy a szóban levő dolog egyáltalán lehetséges-e?

(37). *Elélükken*. Elétűnik nagy hirtelenséggel. Rövid, szemléletes kifejezés.

(38). *Odavetemedtek*. Rokon a köznyelvi „odavetődtek”-kel. Bencdek Elek meséiben gyakran találjuk („elvetemedett” mint melléknév a rossz szándékú csavargóval azonos). Azt jelenti, hogy valaki céltalan bolyongásai folytán mégis eljut a kívánt helyre.

(38). *Bugyuta orcával*. Rokon szó a „butá”-val, de mégis több annál. A „buta” a szellemi felvevőképesség gyengeségét mutatja, a „bugyuta” viszont szellemi defektust jelent.

(39). *A nyár megcáfolt a farkával*. A nyár folyamán az esős idő elcsüggesztette, hogy nem lesz termés. Nyár végén (a farkán) jóra fordult az időjárás.

(39). *Nyár végén, mikor a sarjú hízik, a törökbúza gondolkozik*. A nyár végi esős idő a fű másodtermését (sarjú) hízlalja, kövéríti, sűrűbbé teszi. A sarjú tehát hízik. A törökbúza (kukorica) azonban, miután késve kapta a meleget, nem biztos, hogy beérik, mintha gondolkoznék: tud-e termést hozni?

(60). *Még a macskát is visszük*. A macska soha nem hagyja el a házat. Hogy ha magukkal viszik, szemléletesen teszik, hogy „mindent” magukkal visznek.

(62). *Megurúsolta*. A székely az orvosságot uruságnak mondja. Orvossággal ellátta, megorvosolta.

(63). *Kezdet igen szontyoli ember lenni*. Szontyoli ember: elkedvetlenedett.

(64). *Kicsit meghuttyanva ment*. Jelentése: megeröltetés folytán kifáradtan, elpuhultan, ruganyosságából veszítve jár.

Kolozsvár, 1968. szeptember havában

Kiss Károly
ny. tanfelügyelő